

VU Research Portal

Wat is, blijft niet

Dauids, Karel

2018

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Dauids, K. (2018). *Wat is, blijft niet: Global history, kennis en herinnering*. Vrije Universiteit Amsterdam.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

prof.dr. C.A. Davids

WAT IS, BLIJFT NIET

Global history, kennis en herinnering

prof.dr. C.A. Davids

WAT IS, BLIJFT NIET

Global history, kennis en herinnering

Rede uitgesproken bij het afscheid als hoogleraar Economische en Sociale Geschiedenis aan de School of Business and Economics en de Faculteit der Geesteswetenschappen van de Vrije Universiteit Amsterdam op 26 oktober 2018.

Bij een afscheid

Lang, lang geleden, in een land hier ver vandaan was een samenzwering aan de gang. De samenzweerdere zijn op deze foto vereeuwigd. Links zit mijn oudste broer Jan, rechts mijn jongere zelf. We zijn hier in Kota Baru, ook bekend als Hollandia-Binnen, in augustus 1956. De samenzweerdere zitten, zoals te zien is, in een Landrover die eigendom was van de werkgever van mijn vader, het Gouvernement Nederlands Nieuw-Guinea. Als bestuursambtenaar nam mijn vader vaak ook op zondag werk mee naar huis, wat ons als kinderen natuurlijk niet altijd zinde. Wat konden we als samenzweerdere daaraan doen? De foto geeft het antwoord: we schiepen een voldongen feit. Als wij alvast in de Landrover zaten, zo dachten mijn broer en ik, zou onze vader ons vanzelf meenemen op een uitje, naar Meerzicht aan het Sentani-meer of naar Base G aan de Stille Oceaan. En zoals het met samenzweringen gaat: soms slaagde de opzet, soms niet.

Een jaar voordat deze foto werd genomen, waren we – een gezin met vier kleine kinderen - vanuit Nederland in Nieuw-Guinea aangekomen. Onderweg van Amsterdam naar Biak, waar het enige grote vliegveld van Nieuw-Guinea lag, kruisten we hoog boven de wolken de evenaar, waarbij ik het eerste diploma van mijn leven kreeg uitgereikt door de zoon van Neptunus, de god der winden Aeolus. Zes en een half jaar later, in april 1962, keerden we, een

gezin met vijf kinderen intussen, voorgoed terug naar Nederland. Bij het afscheid kreeg ik als aandenken een vaantje, gemaakt door de akela's van de welpen van de St.Paulusgroep Hollandia, waar mijn broer en ik jarenlang lid van waren. Een diploma en een vaantje - het zijn voorwerpen, niet uit mijn land van herkomst, maar uit mijn land van eerste herinnering - een land dat niet meer bestaat: Nederlands Nieuw Guinea.

Bij het nieuwe afscheid vandaag zal ik over herinnering spreken, maar niet alleen daarover. Ik zal terugkijken op de ontwikkeling van de economische en sociale geschiedschrijving in de afgelopen veertig jaar, en ik zal ingaan op het hoofdthema van mijn eigen onderzoek: de ontwikkeling van kennis in de context van *global history*. Vandaar kom ik aan het slot op wat ik *unfinished business* zal noemen: de onderwerpen waarmee ik mij nu en in de komende tijd bezig houd, die te maken hebben zowel met herinnering als met kennis en *global history*. Maar om te beginnen zal ik een illustratie geven van wat volgens mij twee kernelementen van *global history* zijn: de connecties tussen *global* en *local* en de verhouding tussen grote veranderingen en gewone mensen. Dat zal ik doen aan de hand van voorbeelden die ik uit eigen kennis en ervaring goed ken. Geschiedenis is immers ook persoonlijk, en het persoonlijke is ook geschiedenis.

Global en local

De Amerikaanse historicus en socioloog Charles Tilly heeft gezegd dat de sociale en economische geschiedenis tot doel heeft te beschrijven en verklaren 'how ordinary people live the big changes'.¹ Kenmerkend voor economisch- en sociaal-historici is dus, dat zij zich zowel bezighouden met grote, ingrijpende veranderingen in de geschiedenis, zoals de opkomst van het kapitalisme, industrialisatie, globalisering, revoluties of conflicten tussen staten, als met de manieren waarop mensen deze veranderingen ervaren en erop reageren. Die omschrijving is ook bruikbaar voor wat nu bekend is als *global history*, met dien verstande dat *global history* zich richt op het vergelijken van ontwikkelingen in verschillende delen van de wereld en de connecties tussen *global* en *local* onderzoekt.

Een illustratie van die connecties is de geschiedenis van Hollandia. Hollandia werd gesticht in het jaar 1910 door KNIL-kapitein F.J.P. Sachse. Bij de plaats waar de nieuwe buitenpost van het toenmalige Nederlands-Indië zou verrijzen lag het Papoeadorp Tabat-Laut. Het verhaal gaat dat kapitein Sachse het dorpshef eerst veertig rijksdaalders gaf voor het recht om klapperbomen te mogen omhakken - voor elke boom één; daarna kon hij zijn mannen aan het werk zetten om een open plek in het bos te maken. De nieuwe nederzetting

kreeg de naam ‘Hollandia’ om duidelijk te maken dat dit deel van Nieuw-Guinea tot Nederlands gebied behoorde. Even verderop, aan de westelijke rand van wat toen de Duitse kolonie Kaiser-Wilhelmsland was, lag namelijk een markeringspunt met de uitdagende naam: Germaniahuk. Na de Eerste Wereldoorlog werd het Duitse deel van Nieuw-Guinea als mandaatgebied toegewezen aan Australië. Hollandia bleef intussen ruim dertig jaar lang niet meer dan een afgelegen post aan de periferie van Nederlands-Indië. Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog telde de plaats 300 inwoners en vier Chinese winkels.²

De oorlog in de Pacific veranderde alles. In 1942 werd het noordelijk deel van Nieuw-Guinea, inclusief Hollandia, bezet door de Japanners. Twee jaar later was het tij gekeerd. Amerikaanse en Australische troepen, onder bevel van generaal Douglas MacArthur, hadden vanuit het oosten en zuiden stap voor stap het Japanse leger teruggedrongen in de Solomoneilanden, de Bismarckarchipel en het Australisch deel van Nieuw-Guinea. Op 22 april 1944 was het D-day bij Hollandia. Een Amerikaanse invasiemacht viel van twee kanten binnen, via Tanahmerah en door de Humboldt-baai, en bezette zonder veel tegenstand te ontmoeten binnen een paar dagen de hele omgeving. Hollandia werd daarop enkele maanden lang de belangrijkste operatiebasis van het Southwest Pacific Area Command. Generaal MacArthur vestigde zijn hoofdkwartier in Ifar, in de bergen ten noorden van het Sentani-meer. Een monument herinnert nog aan zijn verblijf. Er werden kampementen ingericht, ziekenhuizen gebouwd, vliegvelden hersteld, heuvels geslecht, bruggen geslagen en wegen aangelegd. Bevoorradingschepen voeren af en aan in de baai. In oktober 1944 vertrok van hieruit de armada voor de invasie van Leyte in de Filipijnen.

Aan het eind van de jaren vijftig was het erfgoed van de Pacific-oorlog in Hollandia nog overal aanwezig, zowel in de naam van het strand, Base G, de namen van wijken, zoals dok 2 of dok 5, als in de materiële omgeving. In de baai lagen wrakken van landingsschepen. Een geprefabriceerde hut van het Amerikaanse leger, oftewel ‘quonset’, was in 1959 een paar maanden lang ons huis. Het voormalige hoofdkwartier van MacArthur, dat na de oorlog eerst nog een tijd als basis voor de Nederlandse landmacht diende, werd later soms gebruikt als onderkomen voor groepen jongens die op kamp gingen, zoals de welpen van de St. Paulusgroep Hollandia. De tekst op het monument luidde toen overigens iets anders dan nu.³

Na de soevereiniteitsoverdracht van Nederlands-Indië aan de Republiek Indonesië in 1949, waarvan Nieuw-Guinea voorlopig werd uitgezonderd, werd Hollandia aangewezen als hoofdstad van Nederlands Nieuw-Guinea en zetel van de gouverneur. Gezien de aanwezige infrastructuur was dat een logische keuze. Elders waren de faciliteiten nog schaarser. Eén van de redenen waarom Nederland een uitzondering voor Nieuw-Guinea had bedongen, was de gedachte dat het eiland als een soort ‘opvang in de regio’ zou kunnen fungeren voor Indo-

Europeanen die niet in het onafhankelijke Indonesië wilden wonen. Al vóór de oorlog waren in het toenmalige Nederlands-Indië organisaties actief die Nieuw-Guinea als een ideaal emigratiegebied voor Indische Nederlanders voorstelden. Maar vrij snel na de soevereiniteitsoverdracht bleek dat maar weinig Indo-Europeanen werkelijk bereid of in staat waren naar het eiland te vertrekken. In totaal hebben zich tot 1960 ongeveer 11.000 Indische Nederlanders in Nieuw-Guinea gevestigd.⁴ De onderhandelingen met Indonesië over de toekomstige status van het gebied raakten intussen in het slop.

Vanaf 1952 concentreerde het Nederlandse beleid ten aanzien van Nieuw Guinea zich volledig op de ontwikkeling van de oorspronkelijke bevolking, de Papoea's. Voorbereiding van de Papoea's op zelfstandigheid werd het hoofddoel van het beleid. Nieuw-Guinea moest een 'modelkolonie' worden. De Nederlandse koloniale overheid beschouwde het als haar voornaamste taak, onderwijs en gezondheidszorg op te bouwen, infrastructuur aan te leggen, grondslagen te scheppen voor economische ontwikkeling en Papoea's op te leiden voor bestuursfuncties.⁵ Daartoe werden ook extra ambtenaren in Nederland geworven. De koloniale samenleving in Nieuw-Guinea werd, veel meer dan die in het vooroorlogse Nederlands-Indië, gedomineerd door het Gouvernement. Plantagebedrijven waren er niet, handels-, mijnbouw- of bosbouwondernemingen speelden een marginale rol. Het hart van het bestuursapparaat en het zwaartepunt van de investeringen lag in Hollandia. Tegen 1960 was het vroegere kampement uitgegroeid tot een kleine, multiculturele stad. Bij de viering van het 50-jarig bestaan telde Hollandia enkele duizenden inwoners: Papoea's, Molukkers, Peranakan-Chinezen, Indische Nederlanders en Nederlanders die rechtstreeks vanuit Europa waren gekomen.

Grote veranderingen, gewone mensen

Onder de ambtenaren die voor het bestuursapparaat in Nieuw-Guinea werden geworven was ook mijn vader. Waarom was hij eigenlijk benaderd? En waarom besloten mijn vader en moeder met hun jonge gezin voor een aantal jaren naar de andere kant van de wereld te verhuizen? Daar is een lang en een kort antwoord op te geven. Eerst het lange antwoord.

Het lange antwoord heeft te maken met grote, structurele veranderingen in de twintigste eeuw in de zin van Charles Tilly, waar gewone mensen de gevolgen van ondervonden en op de een of andere manier op reageerden. De veranderingen in de twintigste eeuw die hierbij speciaal van belang zijn geweest, waren de Tweede Industriële Revolutie, die een wereld aan nieuwe technische mogelijkheden schiep, en de groei van sociale bewegingen

die gelijke rechten voor achtergestelde groepen in de samenleving opeisten. Weinig mensen in de wereld werden niet door deze grote veranderingen geraakt. En ieder die er mee te maken had, moest een houding of een manier vinden om ermee om te gaan. Dat gold ook voor de gewone mensen die mijn grootvaders zouden worden..

De grootvader van mijn moederskant, Ben Hoefsloot, nam in 1912, zestien jaar oud, een drastische stap: hij verliet zijn geboorteplaats Arnhem en ging in Rotterdam een heel nieuw vak leren – een vak dat de toekomst leek te hebben: radiotelegrafist. De radiotelegrafie of ‘draadloze’ telegrafie, geöctrooieerd door Guglielmo Marconi in 1896, was één van de technische vernieuwingen van de Tweede Industriële Revolutie. Ze was zeer geschikt voor lange afstandscommunicatie ter zee, te land en in de lucht. Radiotelegrafie maakte allang voor het internet een *connected world* mogelijk. Overeenkomstig internationale afspraken werden alle Nederlandse passagiersschepen en andere schepen van meer dan 1600 ton vanaf 1911 verplicht de nodige apparatuur voor draadloze telegrafie aan boord te hebben. Het personeel dat deze toestellen bediende moest over een bewijs van bekwaamheid beschikken, dat behaald kon worden na een examen voor een speciale commissie ingesteld door de Nederlandse overheid.⁶ Van een radiotelegrafist op zee werd niet alleen een grote vaardigheid in het zenden en ontvangen van berichten in morsetekens vereist, maar ook een behoorlijke kennis van de apparatuur zelf; hij moest de radio onderweg immers zelf kunnen onderhouden en repareren. De behoefte aan radiotelegrafisten werd in 1912 extra urgent door de ramp met het passagiersschip *Titanic* op 25 april. Meer opvarenden hadden gered kunnen worden als de radioapparatuur op schepen die in de buurt voeren permanent bemand was geweest.

Na zijn examen voor de staatscommissie kwam Ben Hoefsloot in april 1915 in dienst van de *Société Anonyme Internationale de Télégraphie sans Fil*, de dochtermaatschappij van de Britse Marconi-company in Brussel, die als een soort uitzendbureau van radiotelegrafisten bij de koopvaardij fungeerde. Drie jaar later ging hij, zoals de meeste Nederlandse marconisten, over in dienst van Radio Holland, een soortgelijk bedrijf opgericht door de gezamenlijke Nederlandse reders.⁷ Tijdens zijn dienstverband bij de *Société*, midden in de Eerste Wereldoorlog, was hij gestationeerd op schepen van de Java-China-Japanlijn, die verbindingen onderhielden tussen havens als Tanjung Priok, Manila, Hongkong en Tokio. Op 20 maart 1918 lag zijn schip, de *Tjisondari*, in de haven van Manila. Dat was twee weken na het sluiten van de vrede van Brest-Litovsk, die een einde maakte aan de oorlog tussen de Centrale Mogendheden en Rusland. De vrede in het Oosten zou Duitsland in staat stellen op grote schaal troepen te verplaatsen naar het westfront. Voor de Geallieerden was het dus dringend noodzakelijk om zo snel mogelijk Amerikaanse militairen naar Europa te brengen om het verwachte Duitse offensief te stoppen. Daarvoor hadden ze extra scheepsruimte nodig, die onder andere

gevonden werd door beslag te leggen op Nederlandse schepen.⁸ Onder de 132 Nederlandse schepen die op 20 maart in Britse en Amerikaanse havens werden gerekwireerd, was ook de *Tjisondari* in Manila. Mijn grootvader werd een zeeman zonder schip. Zo kwam het dat hij in de zomer van 1918 met Amerikaanse identiteitspapieren dwars door de Verenigde Staten naar Europa terugreisde, waarbij hij de gelegenheid te baat nam onderweg het nodige aan *sightseeing* te doen. In het fotoboek dat hij van zijn reizen aanlegde, staan ook opnamen van het Capitool in Washington.

De fascinatie voor reizen en nieuwe techniek is mijn grootvader altijd bijgebleven, ook nadat hij na de oorlog een toekomst aan land verkoos en een gezin stichtte met Engelina Kreijns uit Schiedam. Zo ging hun huwelijksreis in 1923 per vliegtuig van Brussel naar Parijs. In 1934 maakte hij een handelsreis naar de Sowjet-Unie om nieuwe technologie te verkopen. Toen ik mijn grootvader in de jaren zestig leerde kennen, was de schuur bij hem thuis nog een soort knutselhok met toestellen en instrumenten. En de drang om de wereld buiten Nederland te verkennen droeg hij over op zijn kinderen. Van de tien kinderen die Engelina en hij kregen zijn er na de Tweede Wereldoorlog vier geëmigreerd naar Canada en Nieuw-Zeeland. Dat zijn oudste dochter, mijn moeder, in 1955 met haar jonge gezin voor een aantal jaren naar Nieuw-Guinea verhuisde paste ook in dat patroon.

Mijn grootvader van vaderskant, Jan Davids uit Rotterdam, koos de weg van een academische opleiding. Dat had te maken met een andere grote verandering in de samenleving van de twintigste eeuw: de groei van sociale bewegingen die gelijke rechten voor achtergestelde groepen in de maatschappij opeisten. Tot die achtergestelde groepen behoorden in Nederland omstreeks 1900 de katholieken, die toen 35 % van de bevolking uitmaakten. Sinds de Opstand aan het eind van de zestiende eeuw waren katholieken in Nederland tweederangs burgers geworden. Aan de discriminatie en uitsluiting was met de Bataafse Revolutie van 1795 weliswaar juridisch een einde gekomen, maar maatschappelijk nog lang niet. Eén van de sectoren waar deze achterstelling tot ver in de twintigste eeuw voortduurde was de academische wereld.⁹

Een katholieke leraar Nederlands aan de gemeentelijke HBS in Nijmegen, Maarten Poelhekke, stelde het probleem in 1900 aan de orde in een geruchtmakend pamflet, *Het Tekort der Katholieken in de Wetenschap*. Geïnspireerd door de brochure over de relatie tussen katholicisme en wetenschap in Duitsland van de hoogleraar en *Zentrum*-politicus Georg von Hertling had Poelhekke uitgezocht hoe het met de vertegenwoordiging van katholieken in de wetenschappelijke wereld in Nederland was gesteld. De uitkomst was niet opwekkend. Zo vond hij bij voorbeeld dat van de 220 professoren aan de vier openbare universiteiten (Leiden, Utrecht, Groningen en Amsterdam) niet meer dan twee katholiek waren. Onder de 26

docenten van de Polytechnische School in Delft waren ook maar twee katholieken. Evenmin als Hertling zocht Poelhekke de oorzaak van de ondervertegenwoordiging uitsluitend in de discriminatie van katholieken bij benoemingen. Het lag ook aan de katholieken zelf. Hij signaleerde een onverschilligheid of zelfs wantrouwen tegenover de wetenschap. Het priesterschap en de studie van de theologie genoten een hogere status dan de beoefening van de ‘profane’ wetenschap. Aan de grootseminaries en kloosterseminaries studeerden toen 760 aanstaande priesters, terwijl aan de universiteiten en de school in Delft hoogstens 550 katholieke studenten stonden ingeschreven. Poelhekke betoogde dat zowel de wetenschappelijke wereld als de katholieken er baat bij zouden hebben als katholieken zich meer met de wetenschap zouden bezighouden.¹⁰ De discussie die naar aanleiding van Poelhekkes pamflet ontstond heeft er mede toe bijgedragen dat kort daarna twee organisaties tot stand kwamen die de katholieken en wetenschap daadwerkelijk dichter bij elkaar probeerden te brengen. De ene was de Radboudstichting, die de oprichting van een katholieke universiteit nastreefde, de ander was de *Vereeniging tot het bevorderen van de beoefening der wetenschap onder de katholieken in Nederland*, kortweg de ‘Katholieke Wetenschappelijke’ genoemd en tegenwoordig bekend als het Thijmgenootschap. De ‘Katholieke Wetenschappelijke’ wilde uitdrukkelijk *niet* een vereniging van de clerus zijn.¹¹

Tot de niet-clericale katholieke intelligentsia die vóór de Tweede Wereldoorlog in Nederland ontstond, behoorde ook mijn grootvader Jan Davids. Aanvankelijk was hij onderwijzer aan een lagere school op Feijenoord, waar hij de onderwijzeres Cornelia Steeman ontmoette, met wie hij in 1919 trouwde en vijf kinderen zou krijgen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog besloot hij de stap te maken waartoe Poelhekke zijn geloofsgenoten had opgeroepen: doorgaan in de wetenschap. Na staatsexamen te hebben afgelegd, begon hij een studie klassieke talen in Leiden. Vervolgens werd hij leraar klassieke talen en rector van de afdeling gymnasium van het Katholiek Meisjeslyceum in Den Haag, het tegenwoordige Edith Stein College. In zijn vrije uren schreef hij intussen een proefschrift in het Latijn, waarop hij in 1930 aan de Katholieke Universiteit Nijmegen promoveerde. Jan Davids was een actief lid van de Letterkundige Afdeling van de ‘Katholieke Wetenschappelijke’. Aan het eind van de jaren twintig was hij er secretaris en tussen 1930 en 1934 vervulde hij het voorzitterschap. In die tijd trad hij ook toe tot de redactie van de *Katholieke Encyclopedie*, een monument van geleerdheid, waarvan de eerste druk, in 24 delen, tussen 1933 en 1939 verscheen.

Daar breekt het verhaal af. Jan Davids overleed in januari 1936, 45 jaar oud. Maar de ‘te vroeg gestorven Jan Davids’, zoals een andere katholieke onderwijzer uit Rotterdam die in Nijmegen promoveerde, Lodewijk Rogier, hem noemde¹², heeft samen met Cornelia Steeman

wel de ambitie om door te leren en een actieve bijdrage te leveren in het katholieke intellectuele leven overgedragen op zijn kinderen.

En nu het korte antwoord op de vraag: Waarom werd mijn vader voor werk bij het Gouvernement in Nieuw-Guinea benaderd? Dat had te maken met de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Indonesië. In 1940 was mijn vader, de oudste zoon van Jan Davids, in Leiden begonnen met de studie scheikunde. Hij zou een heel goede chemicus zijn geworden, als de universiteit niet kort daarop, na de toespraak van Cleveringa en de studentenstaking, door de Duitse bezetter was gesloten. Na de heropening van de universiteit in 1945 rondde mijn vader in vier jaar een andere studie af: rechten. Zijn specialisatie was Indisch recht. Studenten Indisch recht kregen niet alleen een grondige scholing in het staatsrecht en het adat, maar leerden ook wat Maleis en maakten kennis met wat we nu ontwikkelingseconomie zouden noemen.

Waarom mijn vader Indisch recht koos, heb ik hem nooit gevraagd maar ik heb wel een vermoeden van de reden. Een kleine anekdote. In november 1946 werd door de Nederlandse regering en de Republiek Indonesia het Akkoord van Linggadjati gesloten, dat moest leiden tot de oprichting van de Verenigde Staten van Indonesië, die samen met Nederland, Suriname en de Nederlandse Antillen de Nederlands-Indonesische Unie zouden vormen.. Van Nederlandse kant werd de overeenkomst ondertekend door de voorzitter van de Commissie-Generaal (en voormalig premier) Willem Schermerhorn, van Indonesische kant door Sutan Syahrir, die van 14 november 1945 tot 20 juni 1947 premier van de Indonesische Republiek was. Maar de uitvoering van Linggadjati werd door extremistische krachten van beide kanten gesaboteerd, waarna Nederland op 20 juli 1947 het akkoord opzegde en een militair offensief begon. Syahrir werd later in het onafhankelijke Indonesië politiek op een zijspoor gerangeerd en stierf in april 1966 in ballingschap in Zwitserland. Op de terugweg naar Indonesië maakte het vliegtuig met Syahrirs stoffelijk overschot een tussenlanding op Schiphol, waar een herdenkingsbijeenkomst plaatsvond. Op die bijeenkomst sprak Willem Schermerhorn. Wat Schermerhorn bij die gelegenheid gezegd heeft, weet ik niet meer, maar ik herinner mij wel dat ik met mijn vader erbij ben geweest. Die gebeurtenis zegt iets over de relatie tussen Schermerhorn en Syahrir, maar ook iets over mijn vader. Voor Syahrir had hij respect gehad, en waarschijnlijk had hij van een samenwerking tussen Nederland en het Indonesië van Syahrir een mooie toekomst verwacht. Daar had hij zelf met zijn kennis van het Indisch recht aan kunnen bijdragen. Dat is er niet van gekomen, maar zijn specialisme was in de jaren vijftig bij de opbouw van het bestuursapparaat in Nieuw-Guinea welkom. Misschien heeft verder meegespeeld dat de hogere Haagse machten bij de bemanning van dat apparaat graag ook ambtenaren van katholieke huize wilden hebben. Het koloniale project in Nieuw-Guinea werd immers in

sterkere mate dan dat in het Nederlands-Indië vóór de oorlog door katholieken gedragen. En katholiek – dat waren mijn ouders door en door.

Wat is, blijft niet

Toen we in april 1962 Hollandia verlieten, was dat koloniale project in Nieuw-Guinea niet af. Oorspronkelijk was het ook niet de bedoeling dat we in 1962 definitief zouden terugkeren. Zo waren er eerst plannen om mijn broer Jan en mij na de lagere school in Hollandia naar Nederland op kostschool te sturen, zoals onder koloniale niet ongebruikelijk was. De rest van het gezin zou nog jaren overzee blijven wonen. Alles veranderde door een nieuwe oorlog.

De onderhandelingen tussen Indonesië en Nederland over de toekomstige status van Nieuw-Guinea waren in 1958 stukgelopen. Indonesië stelde zich op het standpunt dat het gebied, 'Irian Barat', krachtens de proclamatie van 17 augustus 1945 een integraal onderdeel van de Republiek uitmaakte. Het land begon zich op grote schaal van moderne wapens te voorzien, vooral vanuit het Oostblok en de Sowjet-Unie, waaronder bommenwerpers en onderzeeboten, deels bemand met Russisch personeel. In antwoord daarop werden vanuit Nederland versterkingen naar Nieuw-Guinea gestuurd. Tot dan toe werd het gebied voornamelijk verdedigd door een bataljon mariniers, een paar marineschepen en wat watervliegtuigen. De landmacht, die in 1955 was vertrokken, keerde terug. Er kwamen Neptunes voor lange afstandspatrouilles. Een marine-eskader met het vliegdekschip *Karel Doorman* bracht in de zomer van 1960 een bezoek aan Nieuw-Guinea. De reis had niet alleen een symbolische functie - de buitenwacht de vastbeslotenheid van Nederland te demonstreren -, maar ook een praktisch doel, namelijk het afleveren van straaljagers en helikopters. In reactie op dat militair vertoon verbrak de Indonesië de diplomatieke betrekkingen met Nederland. Verdere stappen in de richting van de zelfstandigheid van Nieuw-Guinea zetten de verhouding nog meer op scherp. In 1961 werd een Papoea vrijwilligersleger gevormd (het Papoea Vrijwilligerskorps), een embryo-volksvertegenwoordiging geïnstalleerd (de Nieuw-Guinea Raad), een nationale vlag geïntroduceerd (de 'Morgenster') en een volkslied gepresenteerd, 'Hai Tanahku Papua', dat we op school leerden zingen. Daarop kondigde de Republiek in december 1961 de vorming aan van een commando voor de 'bevrijding' van Irian Barat onder leiding van generaal Suharto. Het commando zou infiltraties over zee en door de lucht organiseren, als voorbereiding van een grote invasie.¹³

Op 15 januari 1962 vond de eerste grote militaire confrontatie plaats, die bekend is geworden als de slag bij Vlakke Hoek. De Nederlandse fregatten *Evertsen* en *Kortenaer* raakten

in gevecht met drie Indonesische motortorpedoboten, die infiltranten op de kust wilden afzetten. Eén van de Indonesische schepen, de *Macan Tutul*, werd tot zinken gebracht, waarbij 39 opvarenden omkwamen, onder wie de commandant van het flottielje, Yos Sudarso. Tientallen anderen werden door de Nederlandse schepen uit het water gered. De strijd verhevigde vanaf maart 1962, waarbij in antwoord op de toenemende Indonesische infiltraties over zee en door de lucht de Nederlandse troepensterkte werd opgevoerd tot zo'n 10.000 man. Onder beide partijen, Nederlanders en Papoea's aan de ene kant, Indonesiërs aan de andere kant, vielen steeds meer slachtoffers. Honderden Indonesische militairen sneuvelen of kwamen om in de jungle. Onder druk van de Verenigde Staten en onder dreiging van een door de Sowjet-Unie gesteunde invasie werd ten slotte op 15 augustus 1962 onder auspiciën van de Verenigde Naties in New York een akkoord gesloten. Nederland zou op 1 oktober het bestuur over Nieuw-Guinea overdragen aan de VN, waarna het gebied vanaf 1 mei 1963 onder de soevereiniteit van de Republiek Indonesia zou komen. Zes jaar later zouden de Papoea's in een 'Act of Free Choice' zelf over hun toekomst mogen beslissen: onafhankelijk worden, of bij Indonesië blijven.¹⁴ De 'Daad van Vrije Keuze', die in 1969 plaatsvond, is een farce geworden.¹⁵

De burgerbevolking in Nieuw-Guinea werd vanaf het begin van de jaren zestig steeds meer ongerust. Onder de 'Europeanen', zoals Nederlanders en Indo-Europeanen in het koloniale jargon gezamenlijk werden genoemd, begon het aantal vertrekkers het aantal nieuwkomers te overtreffen. Op het hoogtepunt medio 1960 waren er in heel Nieuw-Guinea 18.000. Eind 1961 was het aantal geslonken tot 15.000. Ambtenarenbonden stuurden een vertegenwoordiging naar Nederland om de aandacht van de regering voor een vertrekregeling te vragen. Aan de vooravond van het akkoord van New York was het aantal Europeanen afgenomen tot 12.000.¹⁶

Wat vertel je aan je kinderen die steeds meer soldaten zien verschijnen, Neptunes dreunend horen overvliegen en in de haven opeens grote oorlogsschepen met echte kanonnen zien aanmeren, waaronder de *Karel Doorman* en de Nederlandse fregatten na de slag bij Vlakke Hoek? En die ook nog, vroegijds, de krant lezen en naar het nieuws op de Wereldomroep luisteren? De precieze woorden van mijn moeder weet ik niet meer, maar wat ze zei kwam hierop neer: Wat nu is, gaat veranderen. Wat is, blijft niet. Bewaar de herinneringen.

Op de vliegreis terug naar Nederland eind april 1962 hebben we, net als mijn grootvader, een route genomen langs de andere kant van de wereld, met een tussenstop in Vancouver en omgeving, waar we onze Canadese familie ontmoetten. Op de boerderij van mijn oom in de bossen van British Columbia speelden we met de Canadese neefjes en nichtjes de hele middag *snakes and ladders*. In het najaar is mijn vader nog terug geweest in Nieuw-

Guinea om tijdens het overgangsbewind van de Verenigde Naties mee te helpen het bestuursapparaat op gang te houden. Als fungerend hoofd personeelszaken van het Gouvernement heeft hij nog de overtocht van vele Indo-Europeaanen naar Nederland mogelijk gemaakt. Eind 1962 was hij één van de laatste Nederlandse bestuursambtenaren die Nieuw-Guinea verliet.

De oorlog van 1962 heeft, evenals de Amerikaanse aanwezigheid in 1944, een erfenis nagelaten in Hollandia, dat tegenwoordig Jayapura wordt genoemd. Zo heeft de Humboldtbaai nu een andere naam. Ze heet naar de gesneuvelde Indonesische zeeheld de 'Yos Sudarso-baai'.

Economische en sociale geschiedenis

Geschiedenis is persoonlijk, het persoonlijke is geschiedenis. Door Nieuw-Guinea ben ik historicus geworden, een beroepsherinneraar. Toen ik in 1970 in Leiden geschiedenis ging studeren, ging mijn belangstelling in het begin ook speciaal uit naar de geschiedenis van Indonesië. Ik volgde de colleges van mevrouw Meilink-Roelofs, de Algemeen Rijksarchivaris, die de eerste bijzondere leerstoel in de geschiedenis van de West-Europese expansie overzee bezette. Aan de hand van haar proefschrift *Asian trade and European influence in the Indonesian Archipelago between 1500 and about 1630*, waarop zij bij Jan Romein was gepromoveerd¹⁷, stelde zij in haar colleges het Eurocentrisme in de geschiedschrijving over Indonesië ter discussie. Mijn kandidaatscriptie ging over sociale en etnische groeperingen in Batavia 1619 tot 1740 – het jaar waarin duizenden Chinezen werden vermoord. De vraag was, hoe groepen in een koloniale omgeving kunnen samenleven, of niet. Om dat te verklaren verdiepte ik mij ook in sociologische en antropologische theorieën over wat toen 'plural societies' heetten. Met twee medestudenten geschiedenis begon ik bij professor Teeuw Bahasa Indonesia te leren. Het doel was om voor mijn doctoraalscriptie onderzoek in Jakarta te doen en Indonesische teksten over de kwestie Nieuw-Guinea te kunnen lezen. Voor mijn tentamen las ik een stuk van Indonesische militaire historici over de geplande invasie van 1962.

Vanaf 1974 ging ik mij meer met de economische, sociale en maritieme geschiedenis bezighouden, de sub-disciplines van de geschiedenis waarin ik intussen student-assistent was geworden. Wat mij aantrok in de economische en sociale geschiedenis, is dat wat Marjolein 't Hart en ik in de inleiding van het handboek *De wereld en Nederland. Een sociale en economische geschiedenis van de laatste duizend jaar* uit 2011 zo formuleerden: 'Economisch- en sociaal-historici werken probleemgericht. Ze concentreren zich op bepaalde, expliciet

omschreven problemen in de geschiedenis die ze op een systematische manier proberen op te lossen. Vaak doen ze dat in een combinatie van beschrijving, analyse en vergelijking, waarbij ze regelmatig gebruik maken van kwantitatieve gegevens en van inzichten en methoden uit verwante disciplines als de sociologie, de economie, de antropologie, de geografie of politieke wetenschappen'. De hoogleraren Dik van Arkel en Peter Klein brachten die benadering begin jaren zeventig in Leiden al in praktijk en de maatschappijhistorici aan de Erasmusuniversiteit Rotterdam, waar ik vanaf 1978 werkte, bouwden die verder uit.

In *De wereld en Nederland* onderscheidde we in de geschiedenis van samenlevingen een aantal eeuwig terugkerende problemen, die kunnen worden samengevat onder de noemers 'inkomen', 'macht' en 'risico's van het bestaan': het probleem van de verwerving en verdeling van inkomen, het probleem van de vorming en verdeling van macht en het probleem hoe mensen individueel of collectief de risico's van het bestaan (zoals ziekte, invaliditeit, armoede, werkloosheid of oorlog) kunnen opvangen of beperken. Die probleemvelden zijn onderling verbonden. Daarbij komt dat in elk probleemveld mensen handelen op basis van gewoontes, ideeën, overtuigingen of geloofsopvattingen, wat we in het handboek rangschikken onder de term 'mentale constructies'.¹⁸

Veertig jaar geleden waren deze probleemvelden, en de onderlinge relaties ertussen, overigens nog niet allemaal even scherp in het vizier van economisch- en sociaal-historici. Wie de tijdschriften op het vakgebied uit die periode naslaat, de thema's op de World Economic History conferenties inventariseert of het vroeger wijd en zijd gebruikte handboek *Van agrarische samenleving tot verzorgingsstaat* bekijkt¹⁹, zal kunnen vaststellen dat het meeste onderzoek zich op een beperkt aantal issues concentreerde en een zekere eenzijdigheid qua invalshoek vertoonde. Economisch-historici hielden zich vooral bezig met twee vraagstukken. Hoe kon de opkomst en verspreiding van de moderne industrie, dat wil zeggen gemechaniseerde, fabrieksmatig georganiseerde productie in de negentiende eeuw worden verklaard? En: hoe ontwikkelde de relatie tussen bevolking en bestaansmiddelen in Europa zich in de pre-industriële periode – ruwweg van de late Middeleeuwen tot het eind van de achttiende eeuw? Voor de industrialisatie was Engeland het ijkpunt, voor de pre-industriële ontwikkeling Frankrijk. In het debat werd de toon aangegeven door Britse en Amerikaanse geschiedschrijvers en Franse historici van de *Annales*-school. De favoriete eenheden van onderzoek waren de natiestaat en de regio. De aandacht ging bijna alleen uit naar de productiekant, en vooral naar de industrie en de landbouw in Europa. De rol van handel en scheepvaart, zowel binnen als buiten Europa, werd gemarginaliseerd. Voor de geschiedenis van de slavenhandel bestond geen belangstelling. Anders dan nu soms wordt gedacht, was er ook nog nauwelijks aandacht voor de commerciële en maritieme kant van de VOC. Deense en

Indiase historici waren daar eerder mee bezig dan Nederlandse.²⁰ In Nederland werd de nieuwe richting in het Nederlandse onderzoek over de VOC op gang gebracht door maritiem-historici uit Leiden, Jaap Bruijn en Femme Gaastra, die veel affiniteit hadden met economische en sociale geschiedenis.

In de sociale geschiedenis draaide de discussie vooral om vragen als: hoe de sociale gelaagdheid van westerse samenlevingen vóór de twintigste eeuw in elkaar zat; welke verschillen in levensstandaard zich voordeden; hoe en wanneer standensamenlevingen veranderden in klassensamenlevingen en waardoor klassenbewustzijn ontstond; welke sociale spanningen optraden en waarom die wel of niet tot uitbarsting kwamen in oproeren of revoluties. Steden of natiestaten waren de eenheid van onderzoek. Marxistische historici uit Engeland zoals Eric Hobsbawm, E.P. Thompson en Christopher Hill gaven de toon aan in het debat.

In mijn eigen onderzoek sinds de jaren zeventig heb ik mij maar zijdelings met deze discussies ingelaten. Over de opkomst van de moderne industrie heb ik weinig geschreven, behalve over de transformatie van de Zaanstreek tussen 1840 en 1920 en het hardnekkige voortbestaan van familiebedrijven in de twintigste eeuw.²¹ De relatie tussen bevolking en bestaansmiddelen in de pre-industriële tijd is voor mij evenmin een terugkerend thema geweest. Aan historische demografie heb ik wel iets gedaan, maar alleen in verband met migratie in de achttiende eeuw.²² Een landbouwhistoricus ben ik nooit geweest, al heb ik wel geschreven over de omgang van Nederlanders met dieren.²³ Klassenbewustzijn heeft mij minder beziggehouden dan het gedrag van groepen die zich allesbehalve klassenbewust opstelden, zoals verdrietige zingende zeelieden bij de VOC en de koopvaardij vóór 1900 of vrijwillige brandweerlieden en boze Katendrechtters in Rotterdam in de twintigste eeuw.²⁴

Waar ik mij op concentreerde, was het gebied van onderzoek dat lange tijd onderaan de agenda van economisch- en sociaal-historici stond: het gebied van de 'mentale constructies' – de gewoonten, ideeën, overtuigingen of geloofsopvattingen die impact hebben op de manier waarop mensen omgaan met inkomen, macht en risico's van het bestaan – en zelf daardoor ook weer worden beïnvloed. Het is het veld van de kennisgeschiedenis, de ideeëngeschiedenis, de religiegeschiedenis, de geschiedenis van instituties. Aanvankelijk richtte ik me vooral op kennis die te maken had met de zeevaart. Mijn proefschrift uit 1986 ging over de verhouding tussen vakkennis en academische geleerdheid in de navigatietechniek.²⁵ Het is in zekere zin een dialoog tussen mijn grootvaders. De achterliggende vragen die mij toen - en nu nog - interesseerden, waren: wat beschouwen mensen als 'kennis'? waar komt kennis vandaan? waarom gebruiken mensen bepaalde kennis

wel of niet ? wie beslist dat ? Kennis is macht, zoals bekend, maar machtsverhoudingen kunnen ook sommige kennis bevoorrechten en andere marginaliseren of elimineren.

De verliezers vind ik minstens evenveel aandacht waard als de winnaars. Wat dat betreft heb ik altijd inspiratie ontleend aan het werk van Edward Thompson, die waarschuwde voor de ‘enormous condescension of posterity’ tegenover de vermeende verliezers van de geschiedenis en aan Karl Polanyi’s *The Great Transformation* uit 1944, die waarschuwde voor de verwoestende effecten van de vrije markt op natuur en samenleving – een boodschap die in de huidige tijd even actueel is zeventig jaar geleden.²⁶

Vanaf de jaren negentig is de agenda van de economische en sociale geschiedenis flink veranderd.²⁷ De probleemvelden inkomen, macht en risico’s van het bestaan worden nu bijna over de volle breedte onderzocht. ESG-historici hebben naast de productiekant meer oog gekregen voor het terrein van de consumptie. Ze kijken niet alleen naar industrie en landbouw, maar ook naar handel en dienstverlening. De VOC is terug van weggeweest. Vele soorten van arbeidsverhoudingen zijn nu onderwerp van onderzoek, waaronder ook gedwongen arbeid zoals slavernij. Er is aandacht voor verschillende vormen van identiteit, zoals gender, etniciteit en klasse. Het kapitalisme wordt in al zijn gedaantes onderzocht, ook de meest gewelddadige.²⁸ Het geografisch perspectief is intussen ook veel breder geworden. Naast studies op het niveau van een stad, een regio of een natiestaat worden internationale, zelfs wereldwijde vergelijkingen gemaakt. Grote debatten worden gevoerd over de oorsprong van verschillen in welvaart tussen China, India en Europa en over de toename of afname van sociale gelijkheid in de wereld. Het tijdsperspectief van ESG-historici is in verband daarmee ook steeds langer geworden. De scheiding tussen mediëvisten en vroeg-modernisten enerzijds en onderzoekers van de negentiende en twintigste eeuw anderzijds is minder strikt geworden. Mentale constructies hebben in het onderzoek een meer prominente plaats gekregen. Instituties, de vorming van menselijk kapitaal, zelfs religie en cultuur zijn op de onderzoeksagenda gestegen. De verklaring van economische ontwikkeling is in de afgelopen twintig jaar alles bij elkaar veelzijdiger en gelaagder geworden, zoals een recent leerboek van historisch enigszins onderlegde economen laat zien.²⁹ En in het internationale debat zijn Nederlandse historici meer aanwezig dan ooit.

Het enthousiasme voor het bouwen van databases en het uitvoeren van regressievergelijkingen is overigens soms groter dan de animo om zich te verdiepen in de relevante literatuur uit andere vakgebieden dan het eigen specialisme. De ontwikkeling van de techniek is voor veel economisch-historici nog steeds simpelweg een *gegeven*, in plaats van een factor die analyse en verklaring nodig heeft. Als ze zich toch ermee bezighouden, hebben ze vaak een blind vertrouwen in de validiteit van octrooidata. Voor het belang van de zee in de

wereldgeschiedenis is nog steeds weinig begrip. De maritiem-historicus Ingo Heidbrink noemde dit de 'blue hole' in *global history*.³⁰

Ook zelf heb ik sinds de jaren negentig mijn onderzoeksveld in de tijd, de ruimte en naar aspect verbreed. Vanuit de navigatietechniek heb ik mijn onderzoek uitgebreid naar de technische ontwikkeling in Nederland in het algemeen tussen de late Middeleeuwen en het begin van de negentiende eeuw, gerelateerd aan die in de rest van Europa. Daarna ben ik de technische ontwikkeling in Europa en China tussen 700 en 1800, en met name de rol van religie daarin, gaan vergelijken. In mijn nieuwe boek, dat hopelijk in 2020 verschijnt, probeer ik maritieme geschiedenis, kennisgeschiedenis en *global history* te integreren en zo het 'blue hole' te stoppen.³¹ In mijn werk heb ik ernaar gestreefd om te laten zien hoe belangrijk onderzoek in de techniekgeschiedenis, maritieme geschiedenis en kennisgeschiedenis is om de economische en sociale ontwikkeling in de wereld op de lange termijn te begrijpen.

Historische kennis moet ook voor een breder publiek toegankelijk worden gemaakt. Dat heb ik onder meer proberen te doen met bijdragen aan *Een wonder weerspiegeld, De wereld en Nederland* en onlangs de *Wereldgeschiedenis van Nederland*.³² Zo ben ik via de Nederlandse, Europese en *global history* weer op het punt beland waar ik in het midden van de jaren zeventig een afslag had genomen. Ik ben terug bij de geschiedenis van de andere kant van de wereld.

Unfinished business

Dat brengt mij bij *unfinished business*. Er zijn twee projecten waarmee ik mij in de komende tijd zal bezighouden. Allebei hebben ze te maken met *global history*, kennis en herinnering, maar op verschillende manieren. Het ene is breed en heeft een lang tijdsperspectief, het andere is kleinschalig en heeft een kort tijdsperspectief maar gaat wel diep.

Het brede en lange project gaat over een kwestie die mij sinds een jaar of zeven intrigeert: verlies van kennis. Even terug naar mijn grootvader, die in 1912 een vak ging leren dat de toekomst leek te hebben. De behoefte aan radiotelegrafisten nam inderdaad tot de jaren zestig sterk toe, zowel in scheepvaart als in de luchtvaart. Ook KLM-toestellen die in de jaren vijftig naar Nieuw-Guinea vlogen hadden een radiotelegrafist aan boord. Maar daarna is de vraag gedaald. Wat was, bleef niet. De toekomst heeft maar kort geduurd. De radiotelegrafie werd steeds meer overbodig gemaakt door de telefoon.³³ Aan het eind van de twintigste eeuw is het beroep verdwenen. Radio Holland bestaat nog wel als 'a leading provider of electronic solutions' en er is een Stichting Historisch Materiaal Radio-Holland, dat

een blad uitgeeft genaamd 'Oud Roest'.³⁴ De vraag is, wat er met de vakkennis van de voormalige marconisten gebeurt. Blijft die bewaard ? Verdwijnt die ? Gaat die ergens anders naar toe ?

Die vraag kan voor verschillende organisaties en instellingen worden gesteld en voor verschillende perioden van de geschiedenis, in het bijzonder voor tijden van grote, structurele veranderingen, zoals de overgang van de Late Oudheid naar de Middeleeuwen, de Verlichting en de revoluties rond 1800 of de golven van technologische vernieuwing in de negentiende en twintigste eeuw. Wat was de impact van die veranderingen voor bestaande technische kennis in de vorm van menselijk kapitaal of informatiedragers zoals boeken, manuscripten, tekeningen of voorwerpen ? Werd die kennis bewaard ? Verdween ze ? Ging ze ergens anders naar toe ?

Aan die vraag zitten ook actuele, ideologische geladen discussies vast. Zo wordt wel beweerd dat allerlei kennis uit de Oudheid verloren is gegaan, of soms bijna is verdwenen, door toedoen van de kerk. Veel unieke manuscripten zouden zijn vernietigd toen 'de' bibliotheek in Alexandrië in 391 door een rabiate christelijke menigte werd verwoest. Lucretius' *De rerum natura*, waarin onder meer het atomisme wordt beschreven, zou onbekend zijn gebleven als niet heroïsche humanisten in 1417 het manuscript hadden ontdekt en gekopieerd in het klooster van Sankt Gallen. De kerk had zo'n explosieve tekst natuurlijk het liefst zien verdwijnen, is de veronderstelling.³⁵ Er wordt niet bij gezegd dat er in Alexandrië verschillende bibliotheken zijn geweest en dat die collecties meer dan één keer hebben geleden, onder andere ook bij de komst van Julius Caesar in 48 vóór Christus en bij de verovering van de stad door de Arabieren in 642. Dat de tekst van Lucretius ook in de vroege middeleeuwen gewoon werd gekopieerd en gelezen, wordt evenmin verteld.³⁶ Aan de andere kant wordt in lofzangen op de Verlichting en de politieke revoluties rond 1800 meestal gezwegen over de effecten van de sluiting van talloze onderwijsinstellingen, kloosters en bibliotheken van religieuze ordes en de daarmee gepaard gaande grootschalige vernietiging van boeken en manuscripten.³⁷ De vraag is dus niet alleen *of*, maar ook *waardoor* kennis is verdwenen en waarom mensen denken dat kennis wel of niet verloren is gegaan. Dat is het ene project waar ik de komende jaren verder aan wil werken.

Ook de andere project heeft te maken met verlies. Een onderzoek in 2015 liet zien dat van de Nederlandse bevolking 46 % niet weet dat de huidige Indonesische provincie Papoea een voormalige Nederlandse kolonie is. De helft van de Nederlandse bevolking heeft zelfs geen idee waar Nieuw-Guinea ligt.³⁸ Historici zijn bij het doorgeven van kennis over Nieuw Guinea ook niet even altijd behulpzaam. In het veelgebruikte leerboek geschiedenis voor middelbare scholieren *Memo*, bijvoorbeeld, wordt wel het een en ander verteld over de kwestie

Nieuw-Guinea en de overdracht van het bestuur in 1962, maar wordt nergens gerept van Papoea's. Over de 'Daad van Vrije Keuze' die de Papoea's bij de overeenkomst van Nederland en Indonesië in het vooruitzicht werd gesteld – geen woord.³⁹ Elisabeth Buettner doet het in haar vergelijkend overzicht van Europese dekolonisatieprocessen uit 2016 niet beter. Ze bespreekt de kwestie Nieuw-Guinea in een paar pagina's, maar noemt nergens de Papoea's. De studie van Pieter Drooglever uit 2005 over wat er met de Daad van Vrije Keuze is gebeurd komt in haar boek ook helemaal niet voor.⁴⁰ Zo wordt een deel van de geschiedenis uitgewist.

De vergetelheid kan ik niet opheffen, maar ik kan wel herinneringen opdiepen. Wat ik in dit tweede project wil doen, is de herinneringen nagaan van verschillende groepen in de multiculturele of 'plurale' samenleving van Hollandia van de Tweede Wereldoorlog tot de overdracht aan Indonesië. Nieuw-Guinea mag dan wel wegzinken uit het collectieve geheugen van de Nederlandse samenleving, maar daarmee zijn de herinneringen van degenen die, in de woorden van E.P. Thompson 'lived through these times of acute social disturbance' niet minder waardevol om te onderzoeken. De vraag is: Wat herinneren mensen uit verschillende groepen in Hollandia zich uit de periode tussen 1942 en 1963, toen de omgeving onder invloed van grote veranderingen van buiten ingrijpend veranderde? In hoeverre delen ze niet alleen een verleden, maar ook herinneringen?

In Hollandia woonden groepen van vele verschillende achtergronden en met uiteenlopende toekomstperspectieven. Papoea's, die eerst Japanners, daarna Amerikanen zagen binnenvallen en hun leefomgeving op de kop zetten, vervolgens van de Nederlanders hoorden dat ze een eigen staat zouden krijgen en toen van de Indonesiërs dat ze 'bevrijd' moesten worden. Indo-Europeanen, Chinezen en Molukkers, die de Japanse bezetting, de Bersiap en de dekolisatieoorlog van dichtbij hadden meegemaakt en voor zichzelf en hun kinderen geen toekomst zagen in een onafhankelijk Indonesië. Bestuursambtenaren uit Nederland, die met hun jonge gezinnen voor een aantal jaren naar de tropen gingen om mee te helpen een land op te bouwen. Mariniers, marinemensen en landmacht-militairen die op Nieuw-Guinea een deel van diensttijd doorbrachten. Missionarissen, veelal uit katholieke enclaves in Friesland, die afwisselend in Hollandia en in het binnenland verbleven om jaar in jaar uit zielzorg te verlenen, onderwijs te geven en medische hulp te brengen. Maar er waren ook allerlei andere variaties. Zo was er onder Papoea's een onderscheid tussen bewoners uit directe omgeving en immigranten van het eiland Biak en onder Indo-Europeanen een verschil tussen ambtenaren en DETA-jongens.⁴¹ Verschillen naar gender stonden haaks op andere indelingen. De rolverdeling tussen mannen en vrouwen bij de bestuurlijke elite van de Papoea's leek sterk op die in gezinnen van Nederlandse ambtenaren. En de samenleving in Hollandia was ook verzuild. Er waren katholieke Papoea's, Chinezen, Indische Nederlanders

en Hollanders en er waren protestantse. Sommige verschillen werden zo geneutraliseerd door andere verschillen en door verbindingen over en weer.⁴² Er werd onderling getrouwd. Er waren allerlei gelegenheden waar mensen van diverse achtergronden elkaar ontmoetten: in de kerk, op school, in de jeugdbeweging, in de vakbond, bij het voetbalveld en in het sociale centrum van Hollandia, de 'Jachtclub', waarvan de meeste leden overigens beter konden feesten dan zeilen.

Over de herinneringen van deze vele verschillende groepen in de Hollandiase samenleving gaat mijn project. Het materiaal ben ik al lang aan het verzamelen. Er is heel veel te vinden in de vorm van teksten, foto's en video's op internet, van interviews of verhalen op reünies of herdenkingsbijeenkomsten, van romans, verhalenbundels en non-fictieboeken die zo nu en dan over Nieuw-Guinea verschijnen. Dat het materiaal voor het oprapen ligt wil ik niet zeggen, want van sommige groepen zijn vooralsnog meer herinneringen vastgelegd dan van andere. Indo-Europeanen en Nieuw-Guineagangers uit Nederland, bijvoorbeeld, hebben meer opgetekend dan Papoea's en Chinezen en mannen zijn tot nu toe meer aan het woord dan vrouwen. Voor een project als dit zou NWO tegenwoordig waarschijnlijk geen cent geven, maar het moet wel gebeuren, vind ik. Het is een mooie taak voor een postkoloniale migrant die door Nieuw-Guinea historicus is geworden. En zo'n project laat concreet zien wat *global history* kan betekenen.

Wat blijft

Wat is, blijft niet. De toekomst is soms korter dan verwacht. Wat blijft, misschien, is de herinnering, en de kans daarop is groter als de herinnering wordt opgeschreven. Zoals ze in Rotterdam zeggen: *Verba volant, scripta manent*. Woorden vervliegen, maar wat geschreven is, blijft.

Aan het einde gekomen van deze wereldgeschiedenis van Nederland in de twintigste eeuw wil ik graag nog enkele woorden van dank uitspreken. Allereerst aan het College van Bestuur van de Vrije Universiteit en aan de besturen van de Faculteit der Geesteswetenschappen en de School of Business and Economics voor het in mij gestelde vertrouwen en de stimulerende omgeving voor onderwijs en onderzoek die zij mij sinds 1994 hebben geboden; verder aan de sociale en loyale collega's van de leerstoelgebieden ESG en Mondiale Geschiedenis en de afdeling AHA met wie ik in telkens wisselende omstandigheden heb samengewerkt, van wie Erik Bloemen en Koos Bosma helaas te vroeg zijn overleden; aan de meer dan dertig promovendi van allerlei achtergronden die ik heb begeleid, of nog begeleid,

van wie ik zelf veel heb geleerd en inspiratie heb gekregen; aan de duizenden studenten geschiedenis, maatschappijgeschiedenis, sociologie, economie en politicologie die ik sinds 1978 aan de Erasmusuniversiteit Rotterdam, de Universiteit Leiden en de Vrije Universiteit les gegeven en mede dankzij wie ik mij steeds weer in nieuwe onderwerpen gaan verdiepen; aan de talrijke collega's in binnen- en buitenland met wie ik in het Posthumus-instituut, in de tijdschriftenclub, in commissies, besturen en redacties, op congressen, bij publicaties, bij het begeleiden van promovendi en het uitvoeren van onderzoeksprojecten veel ideeën heb uitgewisseld en vruchtbaar heb samengewerkt. Beste allemaal, mijn dank kan ik misschien het beste uitdrukken in de eerste woordjes Maleis die ik ooit leerde: banyak terima kasih.

- ¹ Zie o.a. Charles Tilly, 'Retrieving European lives', in: Oliver Zunz (eds.), *Reliving the past. The worlds of social history* (Chapel Hill 1985) 11-52, p.11.
- ² K.W. Galis en H.J. van Doornik, *50 jaar Hollandia. Van 7 maart 1910 tot 7 maart 1960* (Hollandia 1960) 7-8, 10, 26; Dirk Vlasblom, *Papua. Een geschiedenis* (Amsterdam 2004) 80-81.
- ³ De oorspronkelijke tekst op de plaquette luidde: 'Ter herinnering aan Generaal MacArthur/Van de landmacht Nw.Guinea/by haar vertrek op 1 Maart '55'. Het embleem, dat nog steeds op het monument staat, is een wapenschild van de Nederlandse landmacht.
- ⁴ Hans Meijer, "'Door Ellende Tot Armoe'. De DETA-jongens als kwartiermakers op Nieuw-Guinea (1950-1962)', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 24 (1998) 345-370, p.346; idem, "'Het uitverkoren land". De lotgevallen van de Indo-Europese kolonisten op Nieuw Guinea (1949-1962)', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 112 (1999) 253-284; Ulbe Bosma, 'Nederlands Nieuw-Guinea en de late *Empire Builders*', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 6 (2009) 2-25, p.11-20; P.J. Drooglever, *Een Daad van Vrije Keuze. De Papoea's van westelijk Nieuw-Guinea en de grenzen van het zelfbeschikkingsrecht* (Amsterdam 2005) 160-174.
- ⁵ Drooglever, *Een Daad van Vrije Keuze*, 260-263, 289-299, Vlasblom, *Papua*, 206-208, 221-229.
- ⁶ Bart van der Klaauw en Klaas Houtkoper, *Het onsterfelijk alfabet. 1931-1965. De KLM-vliegtuigradiodienst* (Heerlen 1981) 12-13; F.W. Blom, 'De maritieme radio-examens tot en met Atlantic City 1947', <http://www.arendnet.com/pagina2RH.htm>. (geraadpleegd 9 september 2018).
- ⁷ *Wireless over the waves. Radio Holland 1916-2001* (Rotterdam 2002) 11-13; Van der Klaauw en Houtkoper, *Onsterfelijk alfabet*, 13; 'Aan alle leden', in *Vereeniging van Radiotelegrafisten ter Koopvaardij*, brochure no. 3 (Oktober 1919) 2-3.
- ⁸ Samuel Kruizinga, *Overlegeconomie in oorlogstijd. De Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij en de Eerste Wereldoorlog* (Zutphen 2012) 241-242.
- ⁹ Voorbeelden van het 'glazen plafond' voor katholieken aan openbare universiteiten vóór de Tweede Wereldoorlog in J.P.de Valk en A.C.M. Kappelhof (eds.), *Dagboeken van P.J.M. Aalberse 1902-1947* (Den Haag 2006) 109-113 en Paul Luykx, *Heraut van de katholieke herleving Gerard Brom 1882-1959* (Nijmegen 2015) 374-382.
- ¹⁰ M.A.P.C. Poelhekke, *Het Te-kort der Katholieken in de wetenschap* (Nijmegen 1900) 30-37, 51.
- ¹¹ L. J. Rogier en N. de Rooy, *In vrijheid herboren. Katholiek Nederland 1853-1953* (Den Haag 1953) 504-510; Hans Bornewasser, *In de geest van Thijm. Ontwikkelingen in de verhouding tussen wetenschap en geloof 1904-1984* (Baarn 1985) 11-28.
- ¹² L.J.Rogier, 'Herdenking van Gerard Brom 17 april 1882-30 november 1959', in: idem, *Terugblik en uitzicht. Verspreide opstellen van L.J. Rogier* (Antwerpen 1965), dl.2, 381-420, p.400.
- ¹³ Drooglever, *Een Daad van Vrije Keuze*, 352-371, 504-511; Vlasblom, *Papua*, 271-273, 291-296, 302-307.
- ¹⁴ Drooglever, *Een Daad van Vrije Keuze*, 424-492; R.E. van Holst Pellekaan, I.C.de Regt en J.F. Bastiaans, *Patrouilleren voor de Papoea's* (Amsterdam 1989-1990) dl. 2, p.112-118; 'Moskou beraamde in '62 aanval op Nieuw-Guinea', *De Volkskrant* 10 februari 1999; Matthijs Ooms, 'Het Nieuw-Guineaconflict in een nieuw perspectief', *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis*, 33 (2014) 67-82.
- ¹⁵ Vlasblom, *Papua*, 444-485; Drooglever, *Een Daad van Vrije Keuze*, 633-715; Hans Meijer, "'Geschiedenis is nu eenmaal altijd politiek." De studie-Drooglever als symptoom van de moeizame omgang van Nederland met het koloniaal verleden en de complexe relatie met Indonesië', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden/Low Countries History Review*, 122 (2007) 72-90.
- ¹⁶ Hans Meijer, "'Daar heb je ze weer". De overkomst van overzeese rijksgenoten uit Nieuw-Guinea bezien in het perspectief van de algemene repatriëring uit de Oost', *Transparant*, 18.2

(mei 2007) 18-25; 'Ambtenaren willen hun gezinnen tijdig naar Nederland sturen', *Het Vrije Volk* 15 januari 1962.

¹⁷ M.A.P.Meilink-Roelofs, *Asian trade and European influence in the Indonesian Archipelago between 1500 and about 1630* (Den Haag 1962).

¹⁸ Karel Davids en Marjolein 't Hart, 'Inleiding', in: idem (red.), *De wereld en Nederland. Een sociale en economische geschiedenis van de laatste duizend jaar* (Amsterdam 2017²) 13-15.

¹⁹ H.A.Diederiks, D.J.Noordam, G.C.Quispel, P.H.H. Vries, *Van agrarische samenleving tot verzorgingsstaat. De modernisering van West-Europa sinds de vijftiende eeuw* (Groningen 1987), H.A.Diederiks, J.Th.Lindblad, D.J.Noordam, G.C.Quispel, B.M.A. de Vries, P.H.H. Vries, *Van agrarische samenleving tot verzorgingsstaat. De modernisering van West-Europa sinds de vijftiende eeuw* (Groningen 1994²), B.M.A. de Vries (red.), L.Heerma van Voss, J.Th. Lindblad, T.A.H. de Nijs, D.J.Noordam, G.C.Quispel, , P.H.H. Vries, *Van agrarische samenleving tot verzorgingsstaat. Demografie, economie, maatschappij en cultuur in West-Europa, 1450-2000* (Groningen 2000³).

²⁰ Zie bijvoorbeeld René Koekkoek, Anne-Isabelle Richard en Arthur Weststeijn, 'Visions of Dutch empire. Toward a long-term global perspective', *BMGN Low Countries History Review*, 132 (2017) 79-96, p.82 noot 8; vergelijk Karel Davids, 'Van loser tot wonderkind. De VOC in de geschiedschrijving van 1800 tot heden', in: M.P.C. van der Heijden en P. van der Laar (red.), *Rotterdamers en de VOC. Handelscompagnie, stad en burgers* (Amsterdam 2002) 11-29, Kristof Glamann, *Dutch-Asiatic trade 1620-1740* (Kopenhagen 1958), Niels Steensgaard, *Carracks, caravans and companies. The structural crisis in the European-Asian trade in the early 17th century* (Kopenhagen 1973) en Om Prakash, *The Dutch East-India Company and the economy of Bengal 1630-1720* (New Jersey 1985).

²¹ Karel Davids, 'The transformation of an old industrial district : firms, family and mutuality in the Zaanstreek between c.1840 and 1920', *Enterprise and Society*, 7 (2006) 550-580 en 'Familiebedrijven, familisme en individualisering in Nederland, ca.1880-1990. Een bijdrage aan de theorievorming', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 24 (1997) 527-554.

²² Idem, 'Migratie te Leiden in de achttiende eeuw. Een onderzoek op grond van de acten van cautie', in: H.A.Diederiks, C.A. Davids, D.J. Noordam en H.D. Tjalsma, *Een stad in achteruitgang. Sociaal-historische studies over Leiden in de achttiende eeuw* (Leiden 1978), 146-192.

²³ Idem, *Dieren en Nederlanders. Zeven eeuwen lief en leed* (Utrecht 1989).

²⁴ Idem, 'Vrijwilligers en hegemonie. De Rotterdamse vrijwillige brandweer in vergelijkend perspectief, 1857-1969', *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 52 (1989) 198-230 en 'De "rosse" Kaap. Over het stigma van een Rotterdamse buurt 1900-1985', in: Herman Diederiks en Chris Quispel (red.), *Onderscheid en minderheid. Sociaal-historische opstellen over discriminatie en vooroordeel* (Hilversum 1987) 150-173.

²⁵ Idem, *Zeewezen en wetenschap. De wetenschap en de ontwikkeling van de navigatietechniek in Nederland tussen 1585 en 1815* (Amsterdam/Dieren 1986).

²⁶ 'I am seeking to rescue the poor stockinger, the Luddite cropper, the "obsolete" handloom weaver, the "utopian" artisan and even the deluded follower of Joanna Southcott from the enormous condescension of posterity. Their crafts and traditions may have been dying. (...) Their communitarian ideals may have been fantasies (....). But they lived through these times of acute social disturbance, and we did not. Their aspirations were valid in terms of own experiences (...). Our only criterion of judgement should not be whether or not a man's actions are justified in the light of subsequent evolution. After all, we are not at the end of social evolution ourselves', E.P. Thompson, *The making of the English working class* (Harmondsworth 1968²) 13; 'Our thesis is that the idea of a self-adjusting market implied a stark utopia. Such an institution could not exist for any length of time without annihilating the human and natural substance of society (....). Inevitably, society took measures to protect itself, but whatever measures it took impaired the self-regulation of the market, disorganized

industrial life, and thus endangered society in yet another way', Karl Polanyi, *The Great Transformation. The political and economic origins of our time* (Boston 1944) 3.

²⁷ Zie voor het volgende ook Karel Davids, 'Great Transformations. Economic history and the history of technology', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 11 (2014) 111-130.

²⁸ Zie bijvoorbeeld Sven Beckert, *Empire of cotton. A global history* (New York 2014).

²⁹ Daron Acemoglu, David Laibson en John List, *Economics* (Harlow 2015) 552.

³⁰ Ingo Heidbrink, 'Closing the "blue hole". Maritime history as a core element of historical research', *International Journal of Maritime History*, 29 (2017) 325-332, p.329.

³¹ Karel Davids, *The rise and decline of Dutch technological leadership. Technology, economy and culture in the Netherlands, 1350-1800* (Leiden 2008), idem, *Religion, technology, and the Great and Little Divergences: China and Europe compared, c.700-1800* (Leiden 2013), idem, *Ocean of knowledge. Globalization and the growth of knowledge in the Atlantic world, c.1660-1860* (nog te publiceren) en idem (red.) Focus Section in *Isis*, 106(2015) *Bridging and globalizing concepts. Connecting history of science, history of technology and economic history*.

³² Idem, 'Shifts of technological leadership in early modern Europe', in: Karel Davids en Jan Lucassen (red.), *A Miracle Mirrored. The Dutch Republic in European perspective* (Cambridge 1995) 338-366, Karel Davids en Jan Lucassen (red.), *Een wonder weerspiegeld. De Republiek der Verenigde Nederlanden in Europees perspectief* (Amsterdam, 2005), Davids en 't Hart (red.), *De wereld en Nederland*, Lex Heerma van Voss, Marjolein 't Hart, Leo Lucassen, Karwan Fatah-Black en Jeroen Touwen (red.), *Wereldgeschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2018).

³³ 'Enkele cijfers in beeld', in: *PDRH Maandblad voor het Personeel van Radio Holland N.V.*, 16 (1966) no.3 December 1966; 50 jaar *Radio Holland N.V.*, *PDRH Speciaal nummer 1916- 6 december -1976*; *Wireless over the waves*, 78-79; Van der Klaauw en Houtkooper, *Onsterfelijk alfabet*, 193-214; 'De opleiding tot radiotelegrafist in de jaren 1946-1956', in: *PDRH Maandblad voor het Personeel van Radio Holland N.V.*, 6 (1956) 51-53.

³⁴ <https://www.radioholland.com/>, <https://www.pdrh.nl/Pagina/Oudroest.htm>. (geraadpleegd 9 september 2018).

³⁵ Zie bijvoorbeeld Catherine Nixey, *The darkening age. The Christian destruction of the classical world* (London 2017), Luciano Canfora, *The vanished library* (Berkeley 1990) en Stephen Greenblatt, *The Swerve. How the world became modern* (New York 2011).

³⁶ Zie bijvoorbeeld James Raven, 'Introduction: The resonances of loss', in: idem (red.), *Lost libraries. The destruction of great book collections since Antiquity* (Londen 2004) 1-40, p.12-19 en Mariken Teeuwen, *Stemmen van de zijlijn. De organisatie van kennis in middeleeuwse handschriften* (oratie, Utrecht 2013) 3-9.

³⁷ Zie bijvoorbeeld Friedrich Buchmayr, 'Secularization and monastic libraries in Austria', in: Raven (red.), *Lost libraries*, 144-162, Dominique Varry, 'Revolutionary seizures and their consequences for French library history', in: Raven (red.), *Lost libraries*, 181-196 en Derek Beales, *Prosperity and plunder. European Catholic monasteries in the Age of Revolution, 1650-1815* (Cambridge 2003).

³⁸ <http://merktroubadour.pr.co/103370-nederlander-kent-eigen-geschiedenis-nietless>. (geraadpleegd 9 september 2018).

³⁹ *MeMo. Geschiedenis voor de tweede fase* (Den Bosch 1999) 209.

⁴⁰ Elizabeth Buettner, *Europe after empire. Decolonization, society, and culture* (Cambridge 2016) 97-99.

⁴¹ Victor Kaisiëpo, *Een perspectief voor Papoea. Het verhaal van mijn leven en mijn strijd* (Amsterdam 2011) 11-17, 25-44; Meijer, 'Door Ellende Tot Armoede'.

⁴² Vergelijk het onderscheid tussen *bonding* en *bridging* functies van sociaal kapitaal bij Robert Putnam, *Bowling alone. The collapse and revival of American community* (New York 2000) 22-23.

